

İslâm Adliye Teşkilâtı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi

“Atar, Fahrettin. *İslâm Adliye Teşkilâtı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 2020.”

Eyüp Ertan

İslâm adliye teşkilâtı Hz. Peygamber’in ortaya koyduğu zamanla gelişen nev-i şahsına münhasır özellikleri olan bir sistemdir. İslâm adliye teşkilâtı mesuliyetin şahsiliğini, insanların yargı önünde eşit olduğunu kabul etmiş, hak ve hürriyetleri dünyevi ve uhrevi müeyyidelerle teminat altına almıştır.

Karabük Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi’nde İslam hukuku profesörü olan Fahrettin Atar’ın, yazma eserlerden istifade ederek doktora çalışması olarak hazırlanmış olduğu bu eser daha sonra pek çok araştırmacı tarafından kaynak eser olarak kullanılmıştır. Eser giriş ve yedi bölümden oluşmaktadır. Giriş “Devlet Kavramı”, Birinci bölüm “Adli Teşkilât Tarihi”, ikinci bölüm “Kazâ Fonksiyonunu İfa Eden Hâkimler ve Yardımcıları”, üçüncü bölüm “Kazâ Görevinin İfasında Yardımcı Organlar”, dördüncü bölüm “Mahkemeler, Vazife ve Selahiyet” beşinci bölüm “Mezâlîm, Hisbe, Şurta ve Askerî Kazâ”, altıncı bölüm “Muhakeme Usulü”, ve yedinci bölüm “Kanunlar İhtilâfı ve Gayrimüslimlere Kazâ Selâhiyeti”, başlıklarından müteşekkildir.

Atar, giriş bölümünde ilk olarak çalışmanın konusu, amacı, önemini ele almıştır. Ayrıca bu bölümde devlet konusunu “Umumi Devlet Kavramı” ve “İslâm’da Devlet Kavramı” şeklinde iki başlık olarak incelemiş, “Umumi Devlet Kavramı” bugünkü hukukçuların görüşleriyle, “İslâm’da Devlet Kavramı” başlığı ise tarihi uygulamalar ve dini kaideleri dikkate alarak ele alınırken İslâm’da devlet kelimesinin kökeni ve anlam değışmesi irdelenmiştir. Bununla birlikte İslâm Devleti’nin fonksiyonları ele alınmış, diğer devletlerden farklı olarak İslâm Devleti’nin tebliğ görevi izah edilmiş, konu Kur’an ve Hz. Peygamber’in uygulamalarından hareketle temellendirilmeye çalışılmıştır. İslam Devleti’nin yargı kazâ fonksiyonunun diğer devletlerin yargı fonksiyonlarından farklı yönlerinin olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: “İslam’da mahkeme ictheadları hiçbir zaman emsal karar niteliği taşımaz, dolayısıyla bir mahkemenin verdiği karar diğer bir mahkemeyi bağlamaz.”

Birinci bölümde; İslâm adliye teşkilâtının Arap topraklarında kurulması sebebiyle İslâm öncesi Arap yargı sistemi hakkında kısa bilgiler verilmiş, daha sonra Hz. Peygamber

Dr., Öğretmen, MEB, Karabük Bahaddin Gazi İmam Hatip Ortaokulu, eyupertan@gmail.com
Ph.D., Teacher, Ministry of National Education, Karabük Bahaddin Gazi Imam Hatip Middle School

*This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.
Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.*

Ertan, Eyüp. “İslâm Adliye Teşkilâtı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi”. *Mutalaa* 1/1 (Ağustos 2021), 159-162.

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-5306-0424
ROR ID: <https://ror.org/00jga9g46>
DOI: doi.org/10.5281/zenodo.5247937

Geliş tarihi: 20.08.2021
Kabul tarihi: 23.08.2021

dönemi, Dört Halife Emeviler ve Abbâsiler gibi İslâm devletlerinde yer alan adliye teşkilatları hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Müellif Adliye teşkilâtının İslâm öncesi dönemde fertlerin haklarının koruma ve elde edilmesi için yeterli olmadığını Hz. Peygamber'in bozuk olan Cahiliye adli sistemine Allah'tan aldığı nasslar istikametinde çeki düz vermek için elinden gelen gayreti harcadığını belirtmiştir. Dolayısıyla yazar Hz. Peygamber'in temellerini attığını bu sistemin fertlerin gönül huzuru içinde yaşayabilecekleri bir hukuk sistemi olduğunu belirtmiştir. Bu bölümde İslam adli teşkilâtının, özellikle Hz. Ömer döneminde büyük tekâmül gösterdiği ifade edilmiştir. Hz. Peygamber döneminden itibaren incelenirken adli teşkilatın ayrılmaz bir parçası olan kazâ selahiyeti üzerinde de durularak konu belgelerle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bazı müsteşriklerin öne sürdüğü gibi İslam hukuku ve adliye teşkilatlarının yabancı hukukların tesiri altında kaldığı iddiasının gerçeği yansıtmadığı, (s. 141) İslam adli teşkilâtının, İslamî nasslar ve nassların hükümleriyle çelişmeyen örf ve âdetler çerçevesinde meydana gelmiş nevi şahsına münhasır bir teşkilat olarak hukuk aleminde yerini aldığı ifade edilmiştir. (s. 152)

Atar ikinci bölümde adliye teşkilatında kazâ fonksiyonunu yerine getiren asıl unsurların kadılar ve yardımcıları olmak üzere iki ana unsurdan oluştuğunu belirtmiş, kadı (hâkim) yardımcıları tabirinin hâkimin dışında mahkeme çalışanları olduğunu belirtmiştir. Yazara göre mahkeme çalışanları: kâtip, mübâşir, kâsım, müzekkî, tercüman gibi görevlilerdir. (s. 157) Bu bölümde mahkemede kazâ fonksiyonunu icra eden başta hakim olmak üzere bütün görevlilerin hukuki statüleri ve bu görevlilerde aranan şartlar ayrıntılı bir şekilde ele alınarak incelenmiştir.

Üçüncü bölümde İslam adliye teşkilatında kazâ görevinin yerine getirilmesinde yardımcı organlar ele alınmış, bu organların görevleri, yetkileri ve bu organların modern hukuktaki karşılıkları mukayeseli bir şekilde ele alınmıştır. Modern hukuk teşkilatında yer alan birtakım görevlilerin -örneğin savcılar gibi- İslam adliye teşkilatında yer almadığı ifade edilmiştir. (s. 231.)

Dördüncü bölümde İslam adliye teşkilâtının en önemli unsurlarından bir tanesi olan "mahkemelerin vazife ve selahiyetleri" ele alınmıştır. Yazar İslam adliye hukukunda yer alan mahkemelerin modern hukuktaki gibi askeri ve sivil yargı kısımlara ayrıldığını belirtmiş, konuyu İslam tarihinden örnekler vererek ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.

Beşinci bölümde İslam tarihinde kazâ görevi genellikle kadılar tarafından idare edilen mahkemelerce yürütülürken, bazı İslam devletlerinde kazâ görevinin başka kurumlarca ifa edildiği belirtilmiştir. Yazar tarafından mezâlim, hisbe, şurta ve askerî kazâ gibi kuruluşların fonksiyonları, görev ve yetkileri İslam hukuk tarihinden örnekler sunularak ayrıntılı bir şekilde izah edilmiş, bu kuruluşların modern hukukta karşılığının olup olmadığı tartışılmıştır. Yazar mezâlim mahkemelerinin adli kazadan iki yönden ayrıldığını belirtmiştir. Bunlar: 1. Vazife ve selâhiyet, 2. Muhakeme usulü ve mahkemenin teşkili. (s. 270) Ayrıca yazar Hisbe'nin de İslam adliye teşkilatına münhasır bir kurum olduğunu bu kurumun İslam cemiyetinde iyilikleri emredip kötülüklerden sakındırmak suretiyle sosyal huzuru sağlayan dinî bir kurum olduğunu bu kurumun görevinin modern hukukta tam bir karşılığının olmadığını belirtmiş, Belediyeler, Maliye, Ticaret ve Sağlık Bakanlıklarıyla Diyanet İşleri Başkanlığının hisbe teşkilatının bazı görevlerini yerine getirdiklerini kaydetmiştir. (s. 277)

Altıncı bölümde “Muhakeme usulü” konusunu ele alan Atar, bu bölümde muhakeme usulünün tanımı ve esasları, dâva ve müdâfaa, deliller ve ispat külfet/yükü, muhakeme ve mürâfaa usulü, kanun yolları, hüküm icrası ve tahkim konularına değinmektedir. Yazara göre muhakeme usulünün temel amaç ve hedefi adaleti gerçekleştirmektir. Bu manada yazarın birçok defa tekrar ettiği Hz. Peygamber’in “Bana ihtilaflarınızı getiriyorsunuz. Muhtemeldir ki bir kısmınız diğerine göre delillerini daha güzel ortaya koyabilir ve ben de dinlediğime göre onun lehinde hükmederim. Bu şekilde kime kardeşinin bir parça hakkını alıp vermişsem almasın zira ona ateşten bir parça vermişimdir.” hadisi konunun ana çerçevesini çizmesi açısından önemlidir. Bu amacından ötürü yargı terimi zamanla adalet kelimesiyle özdeşleşmiş ve yargı kurumu tabiri yerine adalet kurumu (adli teşkilat, adliye) tabiri kullanılmıştır. İslami öğretilerde de yargı işi yani adaleti temin işi imandan sonra en faziletli bir ibadet, yargı makamı yüce bir makam, yargı görevi de kutsal bir görev sayılmıştır.

Yedinci bölümde “Kanunlar ihtilafı ve Gayrimüslimlere tanınan kazâ selâhiyeti” konularını ele alan yazar, bu bölümde muhakeme usulünün tanımı ve esasları, dâva ve müdâfaa, deliller ve ispat külfet/yükü, muhakeme ve mürâfaa usulü, kanun yolları, hüküm icrası ve tahkim konularına değinmektedir. Yazar dâr kavramını iki kısımda “Dâru’l-İslam ve Dâru’l-Harb” şeklinde ele almış, gayrimüslimlerin hak ve sorumluluklarını çeşitli örneklerle izah etmiştir. Bu bölümde İslam mahkemelerinin görev ve sorumlulukları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

“Sonuç” bölümünde ise eser hakkında genel bir değerlendirme yapan yazar, çalışmada elde ettiği sonuçları “İslam toplumunda kazaî faaliyetler aşağıdaki ilkeler çerçevesinde etkin bir şekilde yürütülmüş ve adaletin mükemmel bir surette dağıtılması sağlanmıştır.” başlığı altında maddeler halinde sunmuştur. Ulaşılan sonuçlar kısaca şunlardır: 1. Mahkemelerde adalet eşitlik ilkesini içeren kanunların uygulanması. 2. Mahkemelere ehil, güvenilir kadıların tayin edilmesi ve onlara bağımsız olarak yargılama faaliyetlerinde bulunma imkanının sağlanması. 3. Yerleşim birimlerinin nüfusuna göre kadı tayin edilmesi. 4. Hakimlerin rüşvet almalarını ve yolsuzluk yapmalarını önleyecek tedbirlerin alınması. 5. Yargı önünde insanlar arasında eşitliğin gözetilmesi. 6. Yargı hizmetlerinin meccanen ve aleni olması.

Yazar son olarak İslam yargılama hukukunun esaslarının Hz. Ömer’in Basra vali-kâdısı Ebû Mûsa’l-Eş’arî’ye gönderdiği yargı ile ilgili risâlesinde tespit edildiğine vurgu yaparak eseri sonlandırmıştır.

İslam yargılama hukuku ve adliye teşkilatını ilgilendiren meselelerin pek çoğunun ele alındığı bu kitap, hicri birinci asırda İslam adliye teşkilatının ortaya çıkışını ve tekevvününü Hz. Peygamber döneminden itibaren ele alıp incelemesi yönüyle temayüz etmiş, alanında kıymetli bir kaynaktır. Kitapta, giderilmesi gerektiğini düşündüğümüz eksiklikler şunlardır:

İçindekiler tablosu ile kitap içeriğindeki sayfa numaralarının uyuşmaması.

Eserde ismi geçen müelliflerin ölüm tarihlerinin ilk geçtiği yerde verilmesi yeterli olabilirdi.

İslâm Adliye Teşkilâtı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi

Bazı yerlerde göze çarpan yazım yanlışları ve anlatım bozuklukları bulunmaktadır. (192, 291, 169, 350)

Kitabı okurken gördüğümüz olumlu-olumsuz durumlarla birlikte kitabın gayet başarılı ve İslam Adliye Teşkilâtı ile ilgili çalışma yapanların, genel bilgi edinmek isteyen, bu alana ilgi duyan hukukçu, araştırmacı ve öğrenciler için kaynak bir eser olduğu izahtan varestedir.